

Polcz Károly

Speech Acts, Directness and Politeness in Dubbing: American Television Series in Hungary

(Oxford: Peter Lang, 2020. *New Trends in Translation Studies* vol. 30. 254 pp. ISBN 978-1-78874-232-0)

Malaczkov Szilvia

E-mail: malaczkov.szilvia@uni-bge.hu

A szerző angol nyelven kiadott műve a 2012 decemberében sikeresen megvédett doktori disszertációjának publikálásra átdolgozott kiadása. Polcz Károly a Budapesti Gazdasági Egyetem (BGE) Nemzetközi Üzleti Szaknyelvek Tanszékének egyetemi docense. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen (ELTE) a Nyelvtudományi Doktori Iskola Fordítástudományi Programjában szerezte doktori fokozatát. A BGE-n már több mint 20 éve oktat a Társadalomtudományi és Gazdasági Szakfordító- és Tolmácsképzésen (TGSZT) fordításelméletet és -gyakorlatot valamint alap- és mesterképzésen angol üzleti szaknyelvet. Fő kutatási területei az audiovizuális fordítás, a terminológia, a pragmatika, az angol üzleti szaknyelv és oktatásának módszertana. A Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének (MANYE) tagja.

A mű egy nemzetközileg elismert sorozat köteteként jelent meg (*New Trends in Translation Studies*), melynek szerkesztője, Jorge Díaz Cintas, és tanácsadó bizottságának tagjai, Frederic Chaume, Aline Remael, Lynn Bowker és Susan Bassnett mind a fordításkutatás nagy alakjai az audiovizuális fordítás, a korpuszkutatás, a nyelvi transzfer és a terminológia területén. Nagy öröm a magyar fordításkutatás számára, hogy majdnem pontosan hét évvel a magyar nyelvű disszertáció sikeres megvédése után angol nyelven már nemzetközi szinten is elérhetővé vált egy neves kiadó gondozásában ez a fordítástudományi monográfia.

A mű, ahogy a címe is utal rá (magyar fordításban: *Beszédaktusok, direktség és udvariasság a szinkronizálásban: amerikai televíziós sorozatok magyar fordítása*), pragmatikai megközelítést alkalmaz a fordítástudományban. A monográfia a szerző több éves kutatásának és kutatási eredményeinek összefoglalása. A kutatási korpusz angolról magyarra fordított, pontosabban szinkronizált amerikai tele-

víziós sorozatokból áll. A szerző 20 különböző sorozat 711 epizódjából gyűjtötte ki a nyelvi adatokat, amelyeket egy újonnan létrehozott elemzési modell segítségével vizsgált. Ez a hatalmas adatmennyiség már önmagában is impozáns kutatásra utal, és az eredmények mindenképp relevánsnak nevezhetők. A kutatás célja a beszédaktusok pragmatikai elmozdulásának (pragmatic shift) vizsgálata audiovizuális fordításban angol–magyar nyelvi irányban. A kutatás eredményei nagy segítséget nyújtanak a fordítóknak a pragmatikai ekvivalencia elérésében, és a fordításnyelv (translationese – Tirkkonen-Condit 2002) elkerülésében. A pragmatikai elmozdulásokat ilyen nagy korpuszon és ilyen nyelvi irányban tudtommal még eddig nem vizsgálták.

A mű egyrészt a fordítástudománnyal, azon belül is a pragmatikával és az audiovizuális fordítással foglalkozó oktatók, kutatók számára hasznos, hiszen új adatokat szolgáltat az eddigi kutatásokhoz és egy olyan elméleti modellt állít fel, amely későbbi kutatásokhoz is felhasználható. A könyv emellett szól még a fordítástudományi programokban résztvevő hallgatókhoz is, hiszen számukra az audiovizuális fordítás jellemzőinek elsajátítása már alapvető fontosságú készség és ismeret. A mű számos példán keresztül mutatja be, hogy a pragmatikai ekvivalencia megőrzésére milyen fordítási stratégiákat alkalmazhatnak a leendő fordítók. A könyv ezenkívül a már gyakorló fordítók számára is szakmai elmélyülést nyújt az újabb kutatási eredmények megismertetésével.

A könyv bevezető része tartalmazza azt a két fő kérdést, melyre a szerző a kutatás során a választ kereste: Miért tartják meg vagy módosítják a fordítók a beszédaktusok direktségi szintjét? Melyek azok az esetek, ahol a forrásnyelvi indirektség megőrzése idegenszerű hangzást (fordításnyelv/translationese) idéz elő? A kutatás elméleti hátterét az eddigi beszédaktuskutatások adják, amelyek rámutattak a beszédaktusok kultúraspecifikus jellegére. A fordítás során emiatt szükség lehet pragmatikai kiigazításokra (pragmatic adjustments – Blum-Kulka 1989), azaz az adott forrásnyelvi beszédaktus direktségi szintjének célnyelvi normához igazítására. Az angol és magyar nyelvű szövegek direktségi szintjének korábbi vizsgálatai megállapították, hogy mind az angol mind a magyar nyelv preferálja a konvencionálisan indirekt formák használatát, azaz mindkét kultúra tiszteletben tartja a beszédpartner cselekvési szabadságát.

A könyv a bevezető rész után nyolc fejezetből áll. Az 1. fejezet összefoglalja a beszédaktusok fordítástudományi relevanciájú elméleti és empirikus kutatásainak eredményeit. A 2. fejezetben a szerző részletesen ismerteti azt a modellt, melyet a pragmatikai ekvivalencia objektív feltárására fejlesztett ki. Az összegyűjtött nyelvi adatokból így kizárásra kerülhetnek a pragmatikailag nem ekvivalens beszédaktuspárok. A szerző pragmatikai ekvivalencia-modellje többek között House (1997) ekvivalencia-értelmezésére és fordításértékelési modelljére vezethető vissza. Az új, beszédaktusokra kidolgozott modell (41. oldali táblázat) a forrásnyelvi és célnyelvi beszédaktusok pragmatikai ekvivalenciáját a diskurzuszmező (field), diskurzushangvétel (tenor) és diskurzusmód (mode) kategóriájában vizsgálja. A szerző a fejezet végén több példán végigvezetve mutatja be a modell gyakorlati alkalmazását.

A 3. fejezet tartalmazza a szerző újonnan létrehozott komplex pragmatikai modelljének leírását, amely lehetővé teszi a direktség pragmatikai elmozdulásának részletes elemzését a konvencionálisan indirekt direktív és kommisszív beszédaktusok (kérés/request, utasítás/instruction, tanács/advice, meghívás/invitation, ajánlat/offer) fordításakor. A modell egyik dimenzióját a beszédaktusok taxonómiája adja, melyet egy jól átlátható, részletes táblázat foglal össze (62–63. old.). A taxonómia célja, hogy objektívan definiálhatóvá és így feltárhatóvá tegye a különböző megnyilatkozásokat, felfedve a beszélői szándékot. Ennek a taxonómiának a kidolgozása erőssége és előfeltétele is a kutatásnak, hiszen – ahogy a szerző is megjegyzi – „hidden speaker intentions constitute the 'black box' of pragmatics” [a rejtett beszélői szándékok alkotják a pragmatika fekete dobozát] (50. old.). Az újító taxonómia segítségével a kutatói szem számára a fekete dobozt a szerző ebben a kutatásban átlátszóvá varázsolta.

A modell második dimenzióját az indirektségi skála adja, melynek célja a pragmatikai elmozdulások teljeskörű leírása a direktség/indirektség kategóriájában. A kultúraközi beszédaktuskutatás során Blum-Kulka (1989) a CCSARP projektben (Cross Cultural Speech Acts Realization Project) már felállított egy indirektségi skálát, de ezt a szerző a fordítástudományi kutatásokra adaptálta. Míg a projektben használt skála csak a kéréseket vizsgálta, az új skála már mind az öt beszédaktus vizsgálatára használható. Az új indirektségi skála öt kategóriából áll: direkt formák, konvencionálisan indirekt állító formák, konvencionálisan indirekt kérdő előkészítő formák, konvencionálisan indirekt kérdő javaslattevő formák és nem konvencionálisan indirekt célzások. Ezeknek a kategóriáknak a segítségével a szerző mind a forrásnyelvi mind a célnyelvi formákat világos rendszerbe tudja illeszteni, melyeket táblázatosan is bemutat: négy-négy táblázat tartalmazza a forrásnyelvi, illetve a célnyelvi formák besorolását (72–76. old. és 75–80. old.). Az ötödik kategória (nem konvencionálisan indirekt célzások) nem képezte a kutatás tárgyát.

A modell harmadik dimenzióját pedig a szociopragmatikai változók adják, melyek befolyásolhatják a beszélők nyelvi viselkedését: a hatalom (power), a társadalmi távolság (social distance) és a teherterhelés (imposition). Ezek a nyelven kívüli változók nemcsak a monolingvális interakcióra, de a bilingvális nyelvi produkcióra, azaz a fordítók nyelvhasználatára is hatással lehetnek. A fordítóknak ugyanis figyelembe kell venniük mind a forrásnyelvi mind a célnyelvi szövegben a nyelv és a kultúra érintkezési felületét. A szerző szociopragmatikai modelljét a 94. oldalon található táblázat foglalja könnyen átlátható rendszerbe.

A szerző az indirektségi skála fenti öt kategóriájából két pragmalinguvisztikai formát vizsgál az empirikus kutatásban: a konvencionálisan indirekt kérdő előkészítő formát és a konvencionálisan indirekt kérdő javaslattevő formát. Ezek a formák öt beszédaktust jeleníthetnek meg: kérdés (request), utasítás (instruction), tanács (advice), meghívás (invitation) és ajánlat (offer). A konvencionálisan indirekt beszédaktusok fordításakor két stratégiát alkalmazhat a fordító: megváltoztatja a direktségi szintet vagy megőrzi azt, és csak az adott direktségi kategórián belül

végez módosítást. Az 5. fejezet az előbbi, a 6. fejezet az utóbbi stratégiát mutatja be. Ezeket a stratégiákat nevezi pragmatikai elmozdulásnak (pragmatic shift) a szerző.

Az 5. fejezet a direktségi kategóriák közötti elmozdulásokat tárgyalja. Ebben a részben három hipotézis igazolását tűzte ki célul a szerző. Az első a szerző által újonnan felállított, fordítástudományi relevanciájú 'egyirányúsági hipotézis' (unidirectionality hypothesis). E szerint a direktségi kategóriák közötti pragmatikai elmozdulások tipikusan a direkter kategória irányába valósulnak meg. Ha a fordítók úgy döntenek, hogy megváltoztatják a direktségi kategóriát, akkor a konvencionálisan indirekt kérdő formák helyett szignifikánsan gyakrabban használják a direkter formákat, mint más indirekt formát. A statisztikai elemzés igazolta az egyirányúsági hipotézist, azaz angol–magyar nyelvi irányban a pragmatikai elmozdulások szignifikánsabb gyakoribbak a direkter formák felé. A szerző második hipotézisét is igazolta a statisztikai elemzés: azaz a direktségi kategóriák közötti pragmatikai elmozdulásokra tipikusan akkor kerül sor, ha adott pragmalingvisztikai formának a forrásnyelvben és a célnyelvben eltérő a kommunikációs funkciója. A harmadik hipotézis szerint a kategóriák közötti pragmatikai elmozdulásokat a legdirekter kategória irányába a beszélő (vélt vagy valós) hatalma motiválja. Habár a statisztikai elemzés nem tudta egyértelműen bizonyítani, hogy a három szociopragmatikai változó közül a fordítók döntéseit szignifikánsan legerősebben a beszélők vélt vagy valós hatalma befolyásolja, a szociopragmatikai elemzés szerint az előkészítő formáknál a beszélő hatalmi pozíciója, míg a javaslattevő formáknál a társadalmi távolság motiválja inkább a fordítókat.

A 6. fejezet a direktségi kategórián belüli elmozdulásokat vizsgálja, és a szerző kiindulási hipotézise szerint a fordítók akkor tartják meg a forrásnyelv direktségi kategóriáját, ha az adott pragmalingvisztikai forma kommunikációs funkciója azonos a forrás- és a célnyelvben. Ezt a hipotézist a statisztikai elemzés egyértelműen bizonyította.

A 7. fejezet a fordításban esetenként megjelenő idegenszerű nyelvhasználatot, a pozitív és negatív pragmatikai transzfer jelenségét vizsgálja. A szerző ötödik hipotézise szerint a pragmalingvisztikai forma megtartása, azaz a tükörfordítás, megváltoztathatja a beszédaktus kommunikatív funkcióját, így idegenszerű, kvázi-helyes (Klaudy 2003) szöveget eredményezhet. A pozitív transzfer szociopragmatikai okokra vezethető vissza, és eredménye nyílt fordítás (overt translation) lehet. Ebben az esetben a fordító ugyan megőrizte a forrásnyelvi kultúrára inkább jellemző direktségi kategóriát, de ez a stratégia nem módosította a kommunikációs célt. Negatív transzfer esetén viszont nem ekvivalens beszédaktuspárok keletkezhetnek, mivel ugyanaz a forrásnyelvi és célnyelvi pragmalingvisztikai forma eltérő kommunikációs funkciót hordoz a két lingvakultúrában.

Összességében elmondható, hogy a monográfia két fő pilléren nyugszik. Az egyik pillér az alapvetően a fordításelmélettel foglalkozó kutatók számára releváns újonnan felállított elméleti modell, míg a másik pillér a fordításoktatásban felhasz-

nálható és a gyakorló audiovizuális fordítók mindennapi munkájában alkalmazható valós példákat bemutató empirikus kutatás.

A szerző olyan multidimenzionális elméleti modellt állít fel, melyet a beszédaktusok elemzésére nyelvi iránytól függetlenül is használni lehet. A mű így új irányt adhat a jövőbeli fordítástudományi kutatásoknak, hiszen lehetőséget biztosít a pragmatikai elmozdulások összehasonlító vizsgálatára minden nyelvi irányban. Mivel a jelenlegi kutatás angol–magyar irányú fordítást vizsgált, érdemes lenne ellentétes nyelvi irányú kutatást is végezni, amennyiben megfelelő nagyságú korpusz áll rendelkezésre. A kétirányú kutatás az aszimmetria hipotézis (Klaudy 2001) vizsgálatának pragmatikai kiterjesztését is lehetővé tenné.

A vizsgálatba több nyelvpár is bevonható, melyhez érdemes lenne egy nemzetközi kutatócsoportot létrehozni. A kultúrák közötti pragmatikai elmozdulások szélesebb körű vizsgálata így hozzájárulhat a fordítási univerzálékról való ismereteink bővítéséhez. A szerző maga is kapcsolatba hozza kutatását a fordítási univerzálék közül az explicitáció elvével és az egyszerűsítésre való törekvéssel, mivel a direkt formák explicitebbek, szintaktikailag egyszerűbbek, sokszor egyértelműbbek és könnyebben értelmezhetők, mint az indirekt formák (224. old.). A fordítási univerzálék kutatásához köthető a szerző által megfogalmazott egyirányúsági hipotézis (unidirectionality hypothesis), amely egy eddig még feltáratlan terület, a pragmatikai univerzálék kutatásához adhat ösztönzést.

Az elméleti modell adott nyelvi irányon belül a beszédaktusok szélesebb körű vizsgálatát is lehetővé teszi, hiszen a modell továbbfejlesztésével olyan beszédaktusok is bevonhatók a vizsgálatba, amelyeket a kutatás eddig még nem vizsgált (pl. bocsánatkérés, panasz, köszönet). Jövőbeli cél lehet a nyelvészeti fordítástudomány keretein belül adott lingvakultúrák között (pl. angol és magyar) a beszédaktusfordítások teljeskörű feltárása.

A nyelvek közötti pragmatikai elmozdulások vizsgálata feltételezi először a forrásnyelvi normák feltérképezését. A szerző által létrehozott magyar nyelvű adatokat tartalmazó referencia adatbázis olyan segédanyagot szolgáltathat a fordítók és fordításkutatók számára, mely szükségessé tenné annak publikálását a kidolgozott modell kereteibe ágyazva. Ez a segédanyag megkönnyítené a fordítók számára az idegenszerűség, a negatív pragmatikai transzfer elkerülését, valamint hozzájárulhatna a fordításkutatók számára a fordításnyelv, azaz a kvázi-helyesség (translacionese) kutatásához.

A könyv megjelenésének nagy előnye az angol nyelvű publikálás, hiszen így a kutatás nemzetközi területen is visszhangot kaphat. Érdemes lenne azonban a művet magyar nyelven is publikálni. Ez egyrészt lehetővé tenné a kiadás bővítését egy terminológiajegyzékkel, mely magyar és angol terminuspárokba rendezve gyűjtené össze a könyvben szereplő pragmatikai fogalmakat. Az angol nyelvű sorozatnak, melynek ez a kötet is a részét képezi, nem szerves része a mű végi terminológiajegyzék. A magyar kiadás ezenkívül ösztönzőleg hathatna az angol mellett a többi indoeurópai vagy egyéb nyelvcsaládba tartozó nyelvekről

magyarrá fordított szövegek kutatására, így is elősegítve a fordítási univerzálék kutatását.

Hasznos lenne a fordításoktatás számára a kutatási eredményeket egy számos példával illusztrált interaktív anyag (kurzuskönyv) formájában is megjelentetni. A komplex elméleti modellt felépítő egyes dimenziókat így kis egységekben, gyakorlatorientált megközelítésben, azonnal hasznosítható tudást biztosítva lehetne bemutatni. A modellt alkalmazó empirikus kutatási részből pedig nagy hangsúlyt lehetne helyezni mind az angol és magyar fordítási normák ismertetésére, mind pedig az ekvivalens és nem ekvivalens fordítási párok szemléltetésére.

Összességében elmondható, hogy a könyv jelentős segítséget nyújt a jelen és a jövő audiovizuális fordítói számára a pragmatikai ekvivalencia eléréséhez és a fordításban megjelenő idegenszerűségek elkerülésére. Az angol nyelven kiadott monográfia pedig hozzájárul a nyelvészeti fordítástudomány magyar vonatkozású eredményeinek széles körű nemzetközi megismertetéséhez.

Irodalom

- Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies – Implications and Applications. In: Baker M., Francis G., Tognini-Bonelli E. (eds) *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 233–250.
- Blum-Kulka, S. 1989. Playing it safe: the role of conventionality in indirectness. In: Blum-Kulka, S., House, J., Kasper, G. (eds) *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. 37–70. Norwood, NJ: Ablex Publishing.
- House, J. 1997. *Translation Quality Assessment. A Model Revisited*. Tübingen: Gunter Verlag.
- Klaudy K. 2001. Az aszimmetria hipotézis. In: Bartha M. (szerk.) *A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai*. Székesfehérvár: KJF. 371–378.
- Klaudy K. 2003. *Languages in translation. Lectures on the theory, teaching and practice of translation*. Budapest: Scholastica.
- Tirkkonen-Condit, S. 2002. Translationese – a myth or an empirical fact? A study into the linguistic identifiability of translated language. *Target* Vol. 14. No. 2. 207–220.